

SISA JÓZSEF: A CSAKVÁRI ESTERHÁZY-KASTÉLY ÉS PARKJA BUDAPEST 2023, 171 LAP, 106 SZÍNES KÉP

Sisa József új könyve mintaszerű építészeti monográfia: a csákvári Esterházy-kastély bonyolult építéstörténete, kertjének – kertjeinek – rekonstrukciója, részben korábban ismeretlen képi forrásokkal, végig színesen illusztrálva és írásos források közlésével kísérve. Túlzás nélkül állíthatjuk: így kell, így érdemes kinéznie egy komoly tudományos műnek. Ez nemcsak a tördelő és a képszerkesztő kiváló munkáját dicséri – persze azt is, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének Információs Osztályát. Úgy gondolom azonban, hogy nem kis részben a Szerző érdeme is, mert ha nincs jó kézirat, ha nincsenek jó képek, szép könyv sincs. A magunk mentiségére annyit, hogy a kötet részbeni előzményének tekinthető két tudományos tanulmány a Művészettörténeti Értesítőben jelent meg 1997-ben. Az előszó végén a Szerző köszönetet mond azoknak, akik segítettek a monográfia megalkotásában. Róluk még szót ejtünk; egyiküket, Galavics Gézát (1940–2023) szeretném itt legelől kiemelni, aki nagyon várta ezt a könyvet, de megjelenését sajnos már nem érte meg.

A karcsú, 170 lapos, több mint 100 illusztrációt tartalmazó kötet három nagy tartalmi egységre tagolódik. Az első nagy fejezet a kastély épületének története; építéstörténet, a berendezés ismertetése, az épület későbbi sorsa. A második egység a ketről, pontosabban a parkról szól, a harmadik a Függelék, benne a leltárak és jegyzékek, valamint – boldog, forrásokban gazdag korszak – a régi leírások, a kertben és a kastélyban megforduló szemtanúk szövegei. Az *Előszó* a kutatástörténetet ismerteti, a kötet születését, a *Zárszó* a tanulságokat összegzi. A könyv szövege a Szerzőtől megszokott módon tömör, minden mondata mögött érezni a forrást,

sehol egy felesleges fordulat; az illusztrációk váltogatása, tördelése hibátlan, a mondanivaló pontosan követhető. Jó kézbe venni a kötetet.

A csákvári kastély története a 17. századra nyúlik vissza, amikor Esterházy Miklós, a család vagyónának és országos befolyásának megalapozója, megszerezte Nyári Krisztina kezével együtt a gesztesi uradalmat is. Az épület előzményeit a 18. század második fele előtt nem látni, az eredeti „urasági ház” ma is megvan, gyakorlatilag a ma álló kastély bal oldali szárnya. Már ennek építésénél is feltűnik egy fontos név, Fellner Jakabé, bár maga az épület jelentéktelen. Csákvár Esterházy János birtokba kerülésével lett „kastélyos hely”. Esterházy János 1777-ben költözött Csákvárra; bár neki is volt egy halom címe és rangja, nem tartozott az országos politikát alakító Esterházyk közé. Művészetkedvelése viszont közismert volt; a színházat, a zenét módfelett kedvelte, és Heinrich Füger festette arcképén is – ez benne van a kötetben – érződik személyiségének eredetisége. A tatai huszárok – nekik volt hivatalból parancsnokuk – egyenruháját kicsit pongyolán, végiggombolatlanul viselő figura beállítására az egész alakos képmásra megy vissza, amely Esterházy Jánost egy Schiller-darab, *A genovai Fiesco összeesküvése* címszereplőjeként örökítette meg. (Mindezt Buzási Enikő elemezte részletesen 1988-ban megjelent arcképkatalógusában: *Régi magyar arcképek / Alte ungarische Bildnisse*, 80–81. [34. sz.]) Fiesco szerepe nehéz, őt felvonáson át intenzíven jelen van a színpadon, és közben rengeteget beszél. Ezt mind megtanulni nem lehetett egyszerű feladat, kellett hozzá elszántság is. Nem akarok azoknak a történészeknek a hibájába esni, akik rissz-rossz 17. századi portrékon vélik megpil-

lantani hősük személyiségének képi lenyomatát, de Füger érzékeny festő volt, és sikerült neki ebben a portréban művészi problémát ragadni meg. Mindezt nem ecsetelném ilyen hosszasan, ha Sisa József nem találta volna meg az első csákvári kastély tervezőjét, aki nem volt más, mint Isidor Ganneval. Itt forrósodik fel a téma. Ezt eddig nem tudtuk; Ganneval a magyar művészet történetében a francia „forradalmi” építészet visszhangját képviseli, szigorú, szinte geometrikus nagyformákra csupaszított épületalakításának a váci székesegyház a leghíresebb példája. Hogy a szenzibilis Esterházy János választása miként eshetett erre a nagyon puritán, de kétségtelenül erős hatású építészetre, jó lenne tudni. Az eredeti tervek nem maradtak fenn, csak korabeli másolataik, ezek kerültek most elő váratlanul Prágában. A tervező azonosítása nem volt egyszerű feladat: többféle forráson, névelíráson keresztül, végső soron a stíluskritika segítségével született ez a megoldás. A kastély alaprajzának második – Gannevalétól eltávolodó – változata mindenestre jobban kötődött a barokk konvencióhoz, íves záródású zárt díszudvart irányozva elő, amely a fertődi kastély elrendezését idézi. Mintha maga a megrendelő is visszazokott volna. A vezérterv nem valósult meg teljesen soha, a jobb szárnyat végül jóval egyszerűbb formában kiviteleztek, viszont készült egy színház, kicsit távolabb a főépülettől.

Míg a kastély építése gyakorlatilag félbemaradt, a hozzá tartozó kert kiépült. A kert alapterve is Gannevaltól származott, aki nemcsak Esterházy János, hanem több magyar főúr számára is tervezett kertet. A kivitelezés a helyi erőkre maradt, és át is alakult, részben a vízrajzi viszonyok miatt. A megvalósult terv is átmenetet alkotott az angolkert és a francia típusú kert között. A „szentimentális” kert jól körülhatárolt négyszöget kapott a park közepén, kanyargó utakkal, ligetes facsoportokkal, és egy nagyobb, sugárirányba induló faszorokkal tagolt együttes kiindulópontját képezte. Épültek bele a szokásos pavilonok, többnyire családi évfordulókhoz kötődve. Ekkortájt indul el a vértesszentkereszti kolostor romtemplomának szisztematikus szétbontása és a faragott kövekből emlékmű, gótikus kapu stb. összeállítása a csákvári kastélyparkban, összefüggésben egyébként a tatai múrom építésével. Az embernek az a benyomása, mintha Esterházy János és feleségét a kert jobban érdekelte volna, mint a kastély szimmetrikusra építése.

Különösen érdekes forrás a park képére nézve az a gouache-sorozat, amelyet Pietro Rivetti festett (ezek egyike került a borítóra is), és talán némelyik kerti építményhez is ő adta a vázlatot. A sorozat jelentőségét az is fokozza, hogy hasonlókat nem ismerünk a korból, ez az egyetlen, amely megörö-

kített egy fontos angolkertet. Rivetti színpadi díszleteket (háttérfüggönyöket) is festett Csákváron. Bár művészi képességei szerények voltak, utóbb befutott némi karriert, őt bízták meg 1803-ban, hogy elkészítse az új mennyezetképet a pesti volt pálos könyvtár dísztermébe abból az alkalomból, hogy ott kapott helyet a Széchényi Ferenc alapította Nemzeti Könyvtár, és a képi program is ennek volt megfelelő. Rivetti pályája később nem alakult fényesen, bankóhamisítási ügybe keveredett, és a szamosújvári börtönben is kifesthette a kápolnát, azt a híres épületet, amely a Fráter György által épített reneszánsz kastély végét zárta le. Rivetti falképei ma már ott sem láthatók. Valószínűleg az általa alkalmazott technika sem volt igazán időtálló. Csak érdekességképpen jegyzem meg, hogy Rivetti csákvári vedutáin – talán egyetlen kivétellel – nincsenek emberek. Ez talán a műfaj sajátja volt.

Esterházy János halála (1800) után fia, Esterházy Miklós örökölte Csákvárt. Megörökölte a kulturált-ságot is, francia származású felesége révén ez – ami a korban a magyar arisztokrácia köreiben egészen természetes volt – erősen franciássá vált. A kastély módszeres továbbépítését – amit nyomban elkezdett – teljesen romba döntötte az a földrengéssorozat, amely a 19. század első évtizedében többször is lakhatatlanná tette a meglévő épületet. Az új, immár klasszicista, nagyszabású épületegyüttes tervezit – vezértervét – az a Charles Moreau készítette, aki a kismartoni kastély kert felé forduló homlokzatát kiépítette. Esterházy Miklósról is fennmaradt egy különleges portré, amely a figurát – úgy látszik, kötelező módon – a tatai huszárok egyenruhájában ábrázolja, de rajzirónnal a kezében, egy rajzmapára támaszkodva. (Ezt is Buzási Enikő elemezte idézett munkájában: 88–90. [38. sz.]) Nem tudunk arról, hogy Esterházy Miklós műkedvelő művész is lett volna, inkább a differenciáltabb műértő szerepében örököltette meg magát. Erre nemcsak a csákvári kastély és parkja modern kialakítása volt a példa, hanem a tatai középkori vár helyreállítása, vagy a csákvári új színházépület is. A kastélyt körülölelő kert az örököszt is erősen érdekelte. Teljesen angolkertté alakította a meglévő parkot, területét hatalmasan megnövelve. Ezekben az évtizedekben Csákvár a kertjéről talán ismertebb volt, mint a kastélyáról.

A kötetben függelékben szerepelnek a források – különböző leltárok – is, ezek tanulságait a Szerző beépítette a tanulmány szövegébe. A jegyzékek után rövid szöveggyűjtemény olvasható a kastélyt és kertet említő, vagy részletesen bemutatató egykorú elbeszélő forrásokból. Kis terjedelmű, de tanulságos olvasmány; nem annyira Csákvárra, inkább íróikra nézve. Különösen a kritikus hangvételűek.

Másféle kép rajzolódik ki belőlük, mint a művészet-történeti elemzésből. Vahot Imre – a Pesti Divatlap szerkesztője, az irodalmi élet befolyásos személyisége – szerint zárványként, sőt, idegen testként áll a rezidencia Magyarországon, a gróf többnyire külföldön tartózkodik, a kastélyban franciául beszélnek, és a színházban is francia darabokat adnak elő. Vahot teljesen a reformkori nacionalizmus szellemében szól, és ha összevetjük például az általa kárhozott idegen színházi kultúrát a korabeli magyarral, akkor érzékelhetjük, mekkora kulturális különbség volt az európai orientációjú arisztokrácia és a hazai, a nemzeti nyelvű színházi gyakorlat között. Rómer Flóris közel két évtizeddel később – a Bakonyról írott monográfiájában – már a tudomány hangján szól Csákvárról; a parkban a botanika érdeklő és főképp a Vértesszentkeresztről idehurcolt középkori kőfaragványok. Rómernek már a rene-

szánsz is sok volt, képzelhetni, miként vélekedett a 19. századi modern építészetéről. De ezek a szövegek igazi források mind, kivált, hogy a híres kertből mára alig maradt valami.

A második világháborút követő pusztulás, pusztítás krónikáját is röviden megörökíti a könyv. Nem egy kastélykertnek – és kastélynak – lett ez a sorsa az 1945 utáni Magyarországon.

A könyv ajánlása Szabolcsi Hedvignek (1926–2021) szól, aki a Szerző kutatómunkáját pályája kezdetétől fogva támogatta. A dolgozat első, a Művészettörténeti Értesítőben megjelent előzményében Dávid Ferencnek (1940–2019) szól a köszönet. Szép, emberi gesztusok ezek, amelyek a mentoroknak, idősebb kollégáknak, barátoknak szólnak – tanúsítva arról, hogy eleven lánc a tudományos kutatás.

Mikó Árpád

Open Access. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited, a link to the CC license is provided, and changes – if any – are indicated. The use and distribution of any images contained in this article is not permitted by this licence. (SID_1)

